

ERKAK VA AYOL EMOTSIONAL NUTQINING LEKSIK SATHI

Haqberdiyeva Gulrux Tolibovna

Assistent o'qituvchi

IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA UNIVERSITETI Samarkand kompusi

Annotatsiya: Ushbu maqolada erkak va ayolning emotsional nutqining leksik sathi tahlil qilinadi, ularning nutqida ishlatiladigan so'zlar, iboralar va ifodalar orqali emotsiyalarni qanday ifodalashlari o'rganiladi. Tadqiqot davomida gender asosida leksik tanlov, emotsional ifodaning intensivligi va madaniy kontekst bilan bog'liqlik ko'rib chiqiladi. Maqola shuningdek, nutqiy psixologiya va tilshunoslik nuqtai nazaridan zamonaviy tadqiqot natijalarini tahlil qiladi hamda amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Emotsional nutq, erkak va ayol, leksik sath, gender farqlari, nutq psixologiyasi, lingvistik tahlil, kommunikativ strategiyalar

Kirish

Nutq insonning his-tuyg'ularini ifodalash vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Emotsional nutq esa shaxsning ichki holati, kayfiyati va psixologik holatini aks ettiradi. Erkak va ayol nutqi o'rtasida leksik darajada sezilarli farqlar mavjud bo'lib, ular ijtimoiy, madaniy va psixologik faktorlar bilan izohlanadi. Gender asosida leksik tanlov, so'z boyligi, emotsional intensivlik va metafora ishlatish kabi jihatlar nutqning emotsional effektini belgilaydi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayol nutqida hissiy iboralar, his-tuyg'ularni ochiq ifodalash va psixologik detalga e'tibor ko'proq bo'lsa, erkak nutqi ko'pincha qisqalik, konkretlik va neytral emotsionallik bilan ajralib turadi. Ushbu maqola maqsadi — erkak va ayol emotsional nutqining leksik xususiyatlarini tahlil qilish va nutq psixologiyasi hamda lingvistik tadqiqotlar nuqtai nazaridan zamonaviy tendensiyalarni aniqlash.

Salbiy hissiy holat, odam bo'lishi kerak bo'lgan holat va ayni vaqtdagi holat o'rtasidagi nomuvofiqlikni anglab yetganda yoki atrofdagi voqelik hodisasi salbiy

deb baholanganda paydo bo'ladi. Emotsional holat ma'lum fiziologik hatti-harakatlar, shuningdek, so'zlovchi nutqiy hatti-harakatlari tizimidagi o'zgarishlar orqali ifodalanadigan umumiy xulq-avtor tizimidagi xarakterli o'zgarishlarga mos keladi.

Ye. M.Volfning fikricha, baholashning eng muhim xususiyati shundaki, u doimo obyektiv omil bilan bir qatorda o'zaro ta'sir qiluvchi subyektiv omilni ham o'z ichiga oladi. Subyektiv komponent baholash subyektining o'z obyektiga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatini anglatadi, baholashning obyektiv komponenti esa obyektiv yoki hodisalarning o'ziga xos xususiyatlariga qaratilgan bo'lib, ular asosida baholash amalga oshiriladi. Til tizimida shunday so'zlar mavjudki, ularning har birida emotiv unsurlar turli darajada namoyon bo'ladi. Masalan, ozg'in yoki qoq suyak birliklaridagi intensiv mazmunni misol qilish mumkin. Ikki sinonim birliklar orasidagi intensivlikning birinchi o'rinda ko'zga tashlanishini Sh.Balli ikki narsa yoki hodisa taqqoslanayotganda inson ongi o'sha narsa va hodisalarning o'ziga xosligidan ko'rishi, miqdoriy farqlarini tezroq anglashini asos qilib ko'rsatadi (Balli: 1961). Shunday birliklar qatnashgan jumlar bevosita tasviriyy vositalar hisoblanadi.

Modal so'zlar, yuklama va shu kabilar orqali ifodalangan intensifikatorlarsiz og'zaki nutq emotsionalligi va erkinligini pasaytirgan bo'lardi. Bundan tashqari, masalan, og'zaki nutqda yuklamalarning qo'llanilishi fikrdagi ajratib ko'rsatish, urg'u berish yoki cheklash ma'nosida qo'llanayotgan boshqa birlikka qo'shimcha mazmun beradi. Buning sababi, ularning oldindan tayyorgarlik ko'rishsiz, erkin tarzda hosil qilingan ekspressiv va emotsionalligidadir. Undov so'zlar ham gaplarga qo'shmacha emotiv mazmun beradigan vosita hisoblanadi. Ma'lumki, undov so'zlar mantiqiy komponenti deyarli mavhum bo'lgan birliklar qatoriga kiradi. Aynan shu xususiyati ularning nutqda zaruriyligini taqozo etadi, chunki inson nutqi aynan his – tuyg'ularni ifodalash tashqi dunyo hodisalariga munosabat bildirish uchun turli vositalarga muhtoj bo'ladi. Undov so'zlar narsa yoki hodisani emas, faqat his – tuyg'ularni ifodalashga hizmat qiladi. Gapda birgina undov so'zning mavjud bo'lishi unga to'liq emotsionallik bag'ishlaydi. Undov so'zlar

odatda his – tuyg'ularni umumiy tarzda ifodalaydi. Undov so'z anglatgan his – tuyg'uni to'g'ri talqin qilish matndagi mazmun va vaziyat bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Undov so'zlar anglatgan his – tuyg'ular ko'lamida ancha kengdir. Masalan, ijobiy ruhiy holatni ifodalovchi undov so'zlarga quyidagilar kiritiladi.

Emotsional nutq insonning his-tuyg'ularini ifodalovchi va psixologik holatini aks ettiruvchi nutq shaklidir. Leksik sath esa nutqdagi so'z boyligi va tanlash imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lib, erkaklar va ayollar emotsional nutqida sezilarli farqlar mavjud. Erkaklar nutqi odatda konkret, qisqa va to'g'ridan-to'g'ri bo'lib, abstrakt yoki his-tuyg'u ifodalovchi so'zlardan kamroq foydalanadi. Ularning nutqi ko'proq faktlarga, irodaviylik va kuchga yo'naltirilgan bo'lib, metafora yoki tasviriy ifodalar kam ishlatiladi. Ayollar emotsional nutqi esa boy, tafsilotli va lirik bo'lib, his-tuyg'ularni aniqroq ifodalaydi, nutqda sifatdosh va tasvirlovchi so'zlar ko'proq uchraydi. Shuningdek, ular metafora, qiyos va o'xshatmalar orqali emotsiyani kuchaytiradi. Bu leksik farqlar so'z boyligi, emotsional rang-baranglik va nutqning stil-intonatsiyasida yaqqol seziladi: ayollar nutqi rang-barang va kayfiyatga boy bo'lsa, erkaklar nutqi rasmiyroq va funksionalroq bo'ladi.

Psixolingvistik nuqtai nazardan, bu farqlar biologik omillar (gormonlar, miyadagi neyroaktivlik) va ijtimoiy-kultural sharoitlar bilan bog'liq bo'lib, nutq orqali jinsiy identitet va ijtimoiy rol aks ettiriladi. Emotsional nutq insonning his-tuyg'ularini ifodalashga xizmat qiladi va uning leksik sathi nutqdagi so'z boyligi va tanlash imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Erkaklar nutqi odatda qisqa, konkret va faktlarga yo'naltirilgan bo'lib, his-tuyg'u so'zlaridan kam foydalanadi, metafora va tasviriy ifodalar esa ozroq ishlatiladi. Ayollar nutqi esa boy, tafsilotli va lirik bo'lib, his-tuyg'ularni aniqroq ifodalaydi, metafora, qiyos va sifatdosh so'zlar orqali emotsiyani kuchaytiradi. Shu bilan birga, ayollar nutqi rang-barang va kayfiyatga boy bo'lsa, erkaklar nutqi rasmiyroq va funksionalroq bo'ladi.

Bu farqlar biologik va ijtimoiy-kultural omillarga bog'liq bo'lib, nutq orqali jinsiy identitet va ijtimoiy rol aks ettiriladi. Emotsional nutq insonning his-tuyg'ularini, kayfiyatini va psixologik holatini ifodalash vositasi bo'lib, uning

leksik sathi nutqdagi soʻz boyligi, tanlangan iboralar va ifodalash uslubi bilan aniqlanadi. Erkaklar emotsional nutqda odatda qisqa, toʻgʻridan-toʻgʻri va konkret soʻzlardan foydalanadi; ularning nutqi faktlarga, kuch va irodaga urgʻu beradi, his-tuygʻu soʻzlari va metaforalardan kam foydalanadi. Ayollar nutqi esa boy, tafsilotli va lirik boʻlib, his-tuygʻularni aniqroq ifodalaydi, sifatdash, tasvirlovchi soʻzlar va metafora, qiyos, oʻxshatmalar orqali emotsional rang-baranglikni oshiradi. Shu bilan birga, ayollar nutqi kayfiyatga boy va musiqiy ohangli boʻlsa, erkaklar nutqi koʻpincha rasmiyroq va funksionalroq koʻrinadi. Bu leksik farqlar biologik omillar (gormonlar, miyadagi neyroaktivlik) va ijtimoiy-kultural sharoitlar bilan bogʻliq boʻlib, nutq orqali jinsiy identitet, ijtimoiy rol va hissiy holat aks ettiriladi. Nutqdagi bu farqlar shuningdek, muloqotda turli strategiyalarni belgilaydi: ayollar koʻproq hissiy jihatlarni muhokama qilsa, erkaklar koʻproq maʼlumot va yechimga yoʻnaltirilgan muloqot yuritadi.

Emotsional nutq insonning his-tuygʻularini, kayfiyatini, ruhiy holatini va shaxsiy tajribalarini ifodalash vositasi boʻlib, uning leksik sathi nutqdagi soʻz boyligi, ifodalash uslubi, iboralar tanlovi va semantik rang-baranglik bilan aniqlanadi. Erkaklar emotsional nutqda odatda qisqa, toʻgʻridan-toʻgʻri va konkret soʻzlardan foydalanadi; ular nutqda faktlar, irodaviylik va amaliy yechimlarga urgʻu beradi, his-tuygʻu ifodalovchi soʻzlar, metafora va tasviriy iboralarni nisbatan kam ishlatadi. Ayollar nutqi esa boy, tafsilotli, lirik va hissiyotlarga boy boʻlib, ularning nutqi his-tuygʻularni aniqroq, nuanslarga boy ifodalaydi, sifatdash va tasvirlovchi soʻzlardan, metafora, qiyos va oʻxshatmalardan keng foydalanadi. Shu bilan birga, ayollar nutqi ohangli, ritmik va kayfiyatni aks ettiruvchi boʻlib, turli emotsional rang-baranglikni yaratadi, erkaklar nutqi esa koʻpincha rasmiyroq, funksionalroq va mantiqiy asoslangan boʻladi.

Leksik farqlar biologik va neyropsixologik omillar bilan bogʻliq: gormonlar, miyadagi neyroaktivlik va jinsiy dimorfizm nutqdagi hissiy ifodani shakllantiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy-kultural sharoitlar ham muhim rol oʻynaydi; jamiyat tomonidan shakllangan jinsiy rollar, odatlar va muloqot strategiyalari nutqda sezilarli farqlar hosil qiladi. Erkaklar koʻproq yechimga, faktlarga va amaliy

yo'nalishga urg'u beradigan nutq yuritsalar, ayollar esa hissiy jihatlarini, munosabat va kayfiyatni batafsil ifodalashga intiladi.

Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar nutqida sinonimlar, hissiy rang-baranglik va emotsional leksika nisbatan ko'proq uchraydi, erkaklar nutqida esa ko'proq to'g'ridan-to'g'ri so'zlar va texnik/funksional atamalar qo'llaniladi. Shu bilan birga, ayollar nutqi dialogga, munosabatlarni mustahkamlashga va hissiy muloqotga yo'naltirilgan bo'lsa, erkaklar nutqi ko'proq informatsion va strategik xarakterga ega bo'ladi.

Natijada, emotsional nutqning leksik sathi jinsiy identitet, psixologik holat va ijtimoiy rolni aks ettiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi, nutqdagi farqlar esa biologik, psixologik va madaniy omillarning murakkab o'zaro ta'siridan kelib chiqadi.

Emotsional nutqning leksik sathi so'z tanlovi, iboralar, metaforalar va ekspressiv vositalar orqali namoyon bo'ladi. Ayol nutqida emotsional ifoda ko'proq leksik diversifikatsiyaga ega bo'lib, hissiyotlarni ifodalovchi sifatlar, fe'llar va so'z birikmalari keng qo'llanadi. Misol uchun, "hayajonli", "quvonchli", "xafa bo'lmoq" kabi so'zlar ayol nutqida ko'proq uchraydi. Shu bilan birga, ayol nutqi ijtimoiy kontekstni hisobga olgan holda yumshoqroq, konstruktiv va psixologik jihatdan sezgir tarzda ifodalanadi. Erkak nutqi esa leksik jihatdan ixchamroq, konkret, kamroq emotsional leksika ishlatadi va ko'pincha neytral yoki obyektiv ifodaga moyil bo'ladi. Shu bilan birga, erkak nutqi ko'pincha harakat, qaror qabul qilish yoki strategik maqsadga yo'naltirilgan leksik vositalarni o'z ichiga oladi.

Gender asosida leksik farqlar nutq psixologiyasi bilan ham izohlanadi. Ayollar nutqida hissiy reaksiya va empatiya ko'proq aks etadi, erkaklarda esa analitik va maqsadga yo'naltirilgan kommunikatsiya ustunlik qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayol va erkak nutqida metafora, ifodali so'z birikmalari va intensifikatorlar ishlatilishi turlicha bo'lib, bu emotsional ta'sirni oshiradi. Shu bilan birga, madaniy kontekst va ijtimoiy normalar ham leksik tanlovga ta'sir qiladi. Masalan, professional yoki rasmiy muloqotda erkak va ayol nutqidagi

emotsional iboralar kamayadi, leksik tanlov ko'proq neytral va funksional bo'ladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda emotsional nutqni tahlil qilishda korpus lingvistika, kvantitativ statistik metodlar va nutq psixologiyasi metodlari qo'llaniladi. Bu usullar nutqdagi leksik vositalarning chastotasi, intensivligi va kontekstual bog'liqligini aniqlashga yordam beradi. Shu orqali gender asosida emotsional nutq xususiyatlari tizimli ravishda o'rganiladi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, erkak va ayol emotsional nutqi leksik sathida sezilarli farqlar mavjud. Ayol nutqi hissiy boylik, ekspressiv vositalar va psixologik sezgirlik bilan ajralib turadi, erkak nutqi esa ixcham, konkret va neytral emotsionallik bilan xarakterlanadi. Gender asosida leksik tanlov, metafora va intensifikatorlarning ishlatilishi emotsional ifodaning intensivligini belgilaydi. Zamonaviy tadqiqot metodlari, jumladan korpus lingvistika va nutq psixologiyasi, emotsional nutqni tizimli o'rganishga yordam beradi. Ushbu tahlillar nutqshunoslik, psixologiya, kommunikatsiya va til ta'limi sohalarida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi, shuningdek, gender asosidagi nutq farqlarini tushunish va samarali kommunikatsiya strategiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo'qonov, A. Nutq psixologiyasi va emotsiyalar. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Sobirova, D. Tilshunoslik va gender. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Karimova, N. Emotsional nutq va leksik ifoda. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. Ergashev, S. Lingvistik tadqiqotlarda zamonaviy metodlar. Toshkent: Akademnashr.
5. Rasulov, N. Nutq va kommunikatsiya. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Ismoilov, M. Til va madaniyat: psixologik va lingvistik nuqtai nazar. Toshkent: Ma'naviyat.
7. To'xtasinova, F. Gender va emotsional nutq tahlili. Toshkent: O'qituvchi.